

Ξύπνησα μὲς τὸ μαρμάρινο
τοῦτο κεφάλι ἐπὶ χέρικ
ποῦ μοῦ ἔβαντε λεί τοὺς ἄγκωνες
καὶ δὲν ξέρω ποῦ νὰ τ' ἀκουμπήσω.
Ἔπερτε ἐπὶ τὸ ὄνειρο
καθὼς ἔβγαίνα ἀπὸ τὸ ὄνειρο.
Ἔτσι ἐμώθηκε ἡ ψυχή μας
καὶ διὰ τίναί πολὺ δύσκολο
νὰ ξαναχωρίσει.

Τ. Σεφέρης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από τον Ομότιμο Καθηγητή Αρχαιολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
κ. **ΒΑΣΙΛΕΙΟ Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ**

Η διαχείριση των καταλοίπων υλικών και άυλων ανθρωπίνων έργων, που αποτελούν τεκμήρια της ανθρώπινης δημιουργίας ανά τους αιώνες και απόθεμα πείρας για τον εκάστοτε σύγχρονο άνθρωπο, δεν είναι κάτι καινούριο στην ανθρώπινη δραστηριότητα: Διαχείριση ενός αντικειμένου από κάποιον σημαίνει τη συμπεριφορά του απέναντι σε αυτό και τις σχετικές του ενέργειες. Με τον ένα λοιπόν ή τον άλλο τρόπο, από την ευσεβή αναζήτηση, φύλαξη, μελέτη και αξιοποίηση μέχρι την έλλειψη εκτίμησης, την απαξίωση ή την άγνοια, οι ανθρωπίνες κοινωνίες ασχολήθηκαν ανέκαθεν με τα κατάλοιπα του παρελθόντος. Κατά τους νεότερους χρόνους μέσα από τη γενικότερη επικράτηση του ορθολογισμού η ενασχόληση με τα κατάλοιπα του παρελθόντος εξελίχθηκε σε κλάδους επιστήμης, όπως η φιλολογία, η αρχαιολογία, η λαογραφία και η ιστορία της φιλοσοφίας, της μουσικής των τεχνών κλπ.

Κατά τον 20^ο αιώνα η λειτουργία ειδικών κρατικών υπηρεσιών για την έρευνα, την προστασία και τη συντήρηση των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος, δηλαδή των μνημείων, του “ορατού μέρους της ιστορίας”, όπως έχουν χαρακτηριστεί, εξέφρασε τη συντεταγμένη πλέον προσέγγιση της συμπεριφοράς των σύγχρονων κοινωνιών απέναντι σε αυτά. Από τη δεκαετία όμως του 1970 και μετά, οι διεθνείς αποφάσεις για την προστασία των καταλοίπων του παρελθόντος και κυρίως οι σχετικές διεργασίες μέσα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και αργότερα Ένωση ήταν εκείνες που με την αντίληψη για κοινωνικοποίηση του μνημειακού αποθέματος που ανέπτυξαν, με το νομικό πλαίσιο που δημιούργησαν, και με τις σχετικά άνετες χρηματοδοτήσεις που εξασφάλισαν, έδωσαν νέα διάσταση στην ήδη σοβαρή διαχείριση των μνημείων προσθέτο-

ντας την έννοια της *ανάδειξης*, δηλαδή της συστηματικής συντήρησης, με συγκεκριμένους κανόνες αποκατάστασης και διαμόρφωσης των μνημειακών καταλοίπων, ώστε η μορφή και η λειτουργία τους ως τεκμήρια πίστεων, ιδεών, δράσης και αισθητικής, με μια λέξη πολιτισμού του παρελθόντος, να είναι εύκολα αναγνώσιμα, να μπορούν να βιώνονται από το ευρύ, μη ειδικό κοινό. Αυτή η αξιοποίηση της πείρας του παρελθόντος με την απόδοσή της στην ευρύτερη κοινωνία υπήρξε το μεγάλο βήμα της τελευταίας τριακονταετίας του 20^ο αιώνα.

Το βιβλίο του κ. Βαγγέλη Παπούλια για τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς στη χώρα μας αποτελεί μια πολύ σημαντική προσφορά στη μελέτη αυτών των εξελίξεων. Ο όρος *πολιτισμική κληρονομιά* που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας είναι ο σωστός – είναι η κληρονομιά από τον *πολιτισμό* των ανθρώπων του παρελθόντος – και πρέπει να επικρατήσει έναντι του χρησιμοποιούμενου *πολιτιστική κληρονομιά* (όπως πολιτιστικός σύλλογος, αυτός που εκπολιτίζει). Στη διαδρομή του βιβλίου εξετάζονται συστηματικά οι γενεσιουργές αιτίες της νέας αντίληψης της διαχείρισης-ανάδειξης διεθνώς και εντοπίζονται οι πραγματικές κοινωνικές ρίζες αυτών των εξελίξεων. Κατόπιν μελετάται η παραλλαγή των αντιλήψεων αυτών ή η προσαρμογή τους στα ελληνικά δεδομένα και η εφαρμογή της νέας προσέγγισης της διαχείρισης στη χώρα μας, η οποία υπήρξε γενικά ιδιαίτερα επιτυχημένη προσφέροντας στην κοινωνία πλήθος αξιοποιημένων μνημειακών συνόλων σε φροντισμένη, φιλική και εύκολα αναγνώσιμη διαμόρφωση.

Η περίοδος την οποία μελέτησε ο κ. Παπούλιας υπήρξε μια από τις καλύτερες στιγμές στην συμπεριφορά μας απέναντι στα μνημεία. Η συστηματική της αποτύπωση στο βιβλίο παρέχει ένα σχεδόν ιδανικό παράδειγμα διαχείρισης των καταλοίπων του παρελθόντος από την κοινωνία. Η καλή όμως αυτή περίοδος ακολουθήθηκε από την διεθνή και εθνική οικονομική κρίση, που δεν είναι χωρίς αρνητικά επακόλουθα για τη συνέχεια της αναβαθμισμένης συμπεριφοράς μας απέναντι στα μνημεία. Αλλά τα μνημεία είναι αναντικατάστατα, δεν επιτρέπεται να υποβάλλονται σε αμήχανη φθορά, οι πρόσφατες επιτυχημένες επενδύσεις στην ανάδειξή τους δεν πρέπει να απαξιωθούν. Περιμένουμε από τον κ. Παπούλια, που εμπάθου-

νε με το ανά χείρας βιβλίο στο φαινόμενο της επιτυχημένης διαχείρισης, ένα νέο βιβλίο, όπου θα μελετάται η δύσκολη περίοδος της κρίσης, οι αντιδράσεις της πολιτείας και των εκπαιδευμένων πλέον διαχειριστών στις δυσκολίες που προέκυψαν και οι επιτυχίες ή αποτυχίες στην αντιμετώπισή τους. Μια τέτοια μελέτη θα είναι εξίσου χρήσιμη για τους διαχειριστές της πολιτισμικής κληρονομιάς του μέλλοντος.

1.1 Εισαγωγή

Πολιτισμική διαχείριση: η ορολογία, η ερμηνεία, η νέα πραγματικότητα και η αναγκαιότητά της στο πολιτιστικό περιβάλλον

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και σίγουρα από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρούνται ουσιώδεις αλλαγές στα ελληνικά αρχαιολογικά πράγματα που ανταποκρίνονται στις μορφωτικές και τις πολιτιστικές εξελίξεις της ελληνικής κοινωνίας μέσα από τις συνεχώς αυξανόμενες σχέσεις της χώρας με την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η συμμετοχή της Ελλάδας, ως ισότιμοι κράτους-μέλους στον ευρωπαϊκό συνασπισμό, σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας εποχής με καθοριστικές επιδράσεις σε όλους τους τομείς της ελληνικής δημόσιας ζωής και με εμφανείς προεκτάσεις στην πολιτιστική ζωή του τόπου. Η έναρξη τού επιστημονικού διαλόγου για τον σύγχρονο τρόπο αντίληψης και χειρισμού του πολιτισμικού περιβάλλοντος αποτελεί τον βασικό κορμό προσδιορισμού της πολιτισμικής διαχείρισης στην Ελλάδα με έμφαση στην μνημειακή πολιτισμική κληρονομιά.

Η καταγραφή και η παρουσίαση των πεπραγμένων στο ευαίσθητο πεδίο της πολιτισμικής κληρονομιάς, εμπεριέχει δυσκολίες τόσο στη διατύπωση της θεωρητικής προσέγγισης, που δημιουργούν τα δεδομένα της σύγχρονης αντιμετώπισης των πολιτισμικών αγαθών, όσο και στην εφαρμογή των πρακτικών μεθόδων που έχουν καθιερωθεί τα τελευταία χρόνια. Η επεξεργασία και η ανάλυση των στοιχείων τοποθετούν τη συζήτηση σε δύο βασικές κατευθύνσεις:

- α) στο σύγχρονο πεδίο αναφοράς της πολιτισμικής κληρονομιάς
- β) στο πλαίσιο και τους κανόνες διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς

Ανέκαθεν, για τους θεωρητικούς τού είδους (αρχαιολόγους, ιστορικούς, φιλοσόφους) το πέρασμα από τη γνώση στην πράξη κρύβει αντικειμενικές δυσκολίες για τον απλό λόγο ότι η εφαρμογή επιβάλλει αυτόματα τους δικούς της κανόνες και οδηγεί στη συνύπαρξη νέων θεωρητικών και πρακτικών μοντέλων. Ο διάλογος στα πεδία αυτά οδηγεί σε νέα μονοπάτια και αναδεικνύει τη νέα προβληματική ως προς την

αποτελεσματικότερη αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η νέα επιστημονική περίοδος, αρχής γενομένης στις αρχές της δεκαετίας του '80, χαρακτηρίζεται ως «*διαχείριση τής πολιτισμικής κληρονομιάς*» και σηματοδοτείται με την αναγκαία και σε πολλά σημεία πολυεπίπεδη τεχνοκρατική της υποστήριξη, που συχνά αποκτά τη μορφή της αποτρεπτικής (αλλά απαραίτητης για τη διασφάλιση της νομιμότητας) διαχειριστικής και διοικητικής γραφειοκρατίας. Η πολιτισμική διαχείριση ως βασικό εργαλείο προώθησης και ενίσχυσης του πολιτισμικού περιβάλλοντος δεν είναι μονοδιάστατη και εξαρτάται, αρχικά, από τον προσδιορισμό του πολιτισμικού πλαισίου που έχει ανάγκη παρέμβασης, για να ακολουθήσει το επόμενο βήμα του προγραμματισμού και της υλοποίησης. Δημιουργούνται, λοιπόν, ως προς τη θεωρητική διάσταση του προβληματισμού τα ερωτήματα:

- Πότε ο πολιτισμός συναντά τη διαχείριση με τη σύγχρονη στενότερη έννοια;
- Πότε η διαχείριση ενσωματώνεται ως καίριο εργαλείο έκφρασης του πολιτισμού;
- Πότε είναι απαραίτητη η διαχείριση;

Οι απαντήσεις στα ζητήματα αυτά τοποθετούν αυτόματα στο προσκήνιο της συζήτησης την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς κόσμους, αυτόν της θεωρητικής αντιμετώπισης της πολιτισμικής κληρονομιάς και αυτόν της διαχείρισης από τη σκοπιά της πρακτικής εφαρμογής, με κοινό στόχο την καλύτερη αξιοποίηση των πολιτισμικών αγαθών στην υπηρεσία της επιστήμης και της ανθρωπότητας.

Στον αντίλογο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η έννοια της διαχείρισης δεν είναι μια καινούργια πραγματικότητα, αλλά συνυπάρχει με κάθε μορφή πολιτιστικής δραστηριότητας στη χρονική κλίμακα. Τα τελευταία χρόνια, όμως, στην χώρα μας υπάρχει έκδηλο το ενδιαφέρον για πληρέστερη προβολή και ανάδειξη του πολιτισμικού πλούτου, ως απάντηση στη σύγχρονη μορφή παγκοσμιοποίησης, η οποία εμπεριέχει τόσες δυνατότητες ανάδειξης, όσες και νέες μορφές κινδύνων αλλοίωσης ή και απώλειας ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Η κατάρτιση και η εξειδίκευση αρχαιολόγων, αρχιτεκτόνων, πολιτικών μηχανικών σε ζητήματα συ-

ντήρησης, αποκατάστασης και διαχείρισης μνημείων και συνόλων, καθώς και η χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση κατά την τελευταία εικοσαετία μεγάλων έργων, στα οποία η συστηματική εφαρμογή αρχών δοκιμάστηκαν σε μνημεία, διαμόρφωσαν τα νέα δεδομένα που συντέμνουν όχι μόνο στην αναβάθμιση του μνημειακού πλούτου της χώρας, αλλά και στη καθιέρωση ενός ευρύτερου πνεύματος αντιλήψεως και περαιτέρω εμβάθυνσης. Η στροφή, λοιπόν, στην περιφρούρηση των πολιτισμικών αγαθών και συνακόλουθα η διαχείρισή τους θα μπορούσε να θεωρηθεί μια συμπληρωματική πρόταση στις απαιτήσεις των καιρών, όπου κυρίαρχο ρόλο παίζει η οικονομική ανάπτυξη και δεσπόζουσα θέση κατέχουν οι οικονομικοί όροι.

Η συνάντηση, ωστόσο, των δύο αυτών διαφορετικών κόσμων (θεωρητικής διάστασης και πρακτικής εφαρμογής) με κοινό σημείο τη μέγιστη σε ποιοτικά χαρακτηριστικά αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς δεν μπορεί να έχει την ίδια αντιμετώπιση και την ίδια πρακτική εφαρμογή σε κάθε χώρα, ιδιαίτερα στο ευρωπαϊκό περιβάλλον, εφόσον η χώρα μας συμπεριλαμβάνεται, ως πλήρες μέλος, στον πυρήνα της ευρωπαϊκής οικογένειας. Είναι σαφές ότι οι αντιλήψεις στην διαμόρφωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος καθώς και οι κατευθυντήριοι άξονες παρέμβασης διαφέρουν από χώρα σε χώρα κι έχουν διαφορετικό χαρακτήρα και διαφορετικό χρώμα για κάθε χώρα στην ευρωπαϊκή ηπειρο. Ο πολιτισμός, όμως, χαρακτηρίζεται διαχρονικά για την οικουμενικότητά του, οπότε οι πρωτοβουλίες στον ευαίσθητο αυτό χώρο φέρνουν σε επαφή διαφορετικούς πολιτισμούς και γεφυρώνουν κοινές πολιτιστικές αξίες προκειμένου να επιτευχθεί η διάδοση των πολιτιστικών μηνυμάτων στις μελλοντικές γενιές. Η εκμετάλλευση των κοινών σημείων παράλληλα με την ελευθερία των ιδιομορφιών των πολιτισμών ανά την υφήλιο, όπως διατυπώνονται και συγκρούονται στους διεθνείς οργανισμούς, (Unesco, Συμβούλιο της Ευρώπης, ICOMOS, Europa Nostra) μετατρέπουν τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τις πρακτικές εφαρμογές σε κείμενα αρχών-θέσεων, επιδιώκοντας τη διατήρηση του πολιτιστικού μηνύματος στις μελλοντικές γενιές.

Η έννοια της προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς και της συνδεδεμένης με αυτήν πολιτισμικής διαχείρισης, αναδείχθηκαν κυρίως στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα με την ευαισθητοποίηση των κρατών και την κινητοποίηση κρατικών και κοινωνικών φορέων. Ήταν η μεταπολεμική εποχή της οικονομικής ανάπτυξης που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ουσιαστικότερη διεθνή στροφή στα ζητήματα αυτά, που συνδέονταν με την κληρονομιά της ανθρωπότητας και την αναγκαιότητα διαφύλαξής της. Αυτό, φυσικά, ίσχυσε και για την Ελλάδα. Χώρα με πλούσια πολιτισμική κληρονομιά ήταν επόμενο να αναζητήσει και να ακολουθήσει πολιτικές διάσωσης και, σε δεύτερο χρόνο, διαχείρισης και ανάδειξης της κληρονομιάς αυτής. Καθώς η χώρα ήταν κατάσπαρτη από μνημεία όλων των ιστορικών περιόδων, ήταν επόμενο να προστεθεί στην υψηλή τους επιστημονική, ιστορική, αισθητική, ιδεολογική και συμβολική αξία μία ακόμη: η αναπτυξιακή, που μάλιστα δεν ήταν ασύμβατη με τη διεθνή τάση ανάδειξης και προβολής της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Ταυτόχρονα με αυτήν τη διεθνή τάση αναπτυσσόταν το οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης. Ξεκινώντας ως «Οικονομική Κοινότητα» το 1957, η ΕΟΚ είχε μπροστά της μια μεγάλη πορεία προς την πολιτική και οικονομική ενοποίηση, μια πορεία που ακόμη συνεχίζεται χωρίς να έχει ολοκληρωθεί. Ταλαντευόμενη μεταξύ «εμβάθυνσης» και «διεύρυνσης», αναζητώντας απαντήσεις σε κρίσεις που απειλούσαν και απειλούν ολόκληρο το εγχείρημα, η Ευρωπαϊκή Ένωση εντάσσει με την πρόοδο του χρόνου όλο και περισσότερα θεματικά πεδία στις δημόσιες πολιτικές της.

Έτσι, καθώς ρητή πρόβλεψη για την πολιτισμική κληρονομιά δεν υπάρχει στις Συνθήκες που καθορίζουν τις αρμοδιότητες της ΕΕ, αλλά και δεδομένης της διεύρυνσης των δράσεών της, η διασύνδεση άσκησης περιφερειακής πολιτικής με μια εν δυνάμει πολιτική που να σχετίζεται με την πολιτισμική κληρονομιά ήταν ένα γεγονός που γέννησε μια νέα αναγκαιότητα, τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς ως ολοκληρωμένο πλαίσιο παρέμβασης.

Οι δυνατότητες που για πρώτη φορά παρείχαν τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης μέσω των χρηματοδοτικών εργαλείων